

PAŽINTIS SU JUODOJO SCENARIJAUS VEIKĖJAIS

1991 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais rašydama apie juodojo scenarijaus kontūrus, dar neturėjau vilčių, kad juos papildys kiti – profesionalūs tyrėjai: teisininkai, žurnalistai. Labai džiaugiausi, kai conceptualius straipsnius pradėjo vis dažniau skelbti A. Juozaitis, K. Stoškus, R. Gavelis, kiti, kai ir deputatai ėmė kalbėti drąsiau ir principingiau. Optimizmo teikė atgijusi iš pradžių Centro, o paskiau ir dešinėsios Parlamento pusės dalis, vėliau sudariusi Tautos pažangos frakciją (su R. Paulausku, A. Taurantu ir kitais lyderiais). Būta čia, pasirodo, sveiko proto ir savarankiškumo, tik sąlygos jiems pasireikšti ir pagaliau kelias iki tiesos – nelengvi.

Po pučo tiriant KGB veiklą, kilo skandalas dėl buvusio KGB dokumentų grobstymo ir nekorektiškos vicepremjero Z. Vaišvilos, kitų pseudopatriotinių funkcionierių laikysenos ir sprendimų.

„Respublikos“ ir „Mažosios Lietuvos“ redakcijos viešai pateikė ypač svarią medžiagą dėl V. Čepaičio – vieno iš ultradešinių lyderių, neatskiriamo V. Landsbergio bendražygio. Prisipažinsiu: nors ir neabejodama dėl sukauptos medžiagos patikimumo, atliktos užkulisų analizės ir turėdama parengtą tekstą, dar negalėjau jo Lietuvoje greitai spausdinti. Tuo metu žmonėse buvo paplitęs per „Lietuvos aidą“ ir kitais būdais primestas „Prunskienės ambicijų“ sindromas, dėl kurio tai, ką buvo galima sakyti kitiems, nebuvo leistina man.

Gerai, kad man pavyko išvengti tokio psichologinio „komplekso“. Ilgai ir nejuokiai stebėjau tylą ir taikstymąsi su avantiūromis, jau maniau, kad reikia šaukti: „Lietuvos vyrai – politikai ir laisvės kovotojai, kur jūs?!“ Nors ir nemalonu buvo rašyti apie viešai ir teisiškai dar neįrodytus dalykus, turėjau tai daryti, nes dėsčiau tik tai, ką pati esu patyrusi ir ką tikrai žinau. Faktų visuma, liudytojų parodymai ir jų loginė analizė, susieti su politinių įvykių raida, buvo svarbiausias raktas suprasti ne tik tai, kas įvyko ir ko galime laukti, bet ir ne mažiau svarbų dalyką: kas yra kas. Gal jau ne vien tuomečio oficiozo „Lietuvos aidas“ tribūnai, triukšmingai triuškinančiai oponentus, ta teisė priklausė.

Taigi pateiksiu trumpą pažinties su trimis tipingiausiais ir prieštariniais išgarsėjusiais „veikėjais“ reziümė. Labiausiai, ko nenorėčiau – tai apsirikti, nes kaip retas kitas žinau, ką reiškia būti neteisingai apkaltintam ir persekiojamam. Todėl rašau tik tai, ką daug kartų apmąščiau ir pasitikrinau.

Čepaičio fenomenas

Kiekvienas žmogus palieka žemėje savą pėdsaką. Yra ir tokių pėdsakų, kuriuos istorikai tyrinėja šimtmečiais, negalėdami susitarti, blogio tai ar gėrio palikimas. Čepaitis, nebūdamas ryški istorinė asmenybė, jau dabar vertas atidesnio žvilgsnio, nes dalį jo pėdsakų vėliau užpustys istoriniai sūkuriai. Neatskleidus Čepaičio vaidmens, nepavyks kaip reikiant suprasti šešėlinių procesų ir ultradešinėsios politikos esmės, taip pat ir V. Landsbergio vaidmens.

1990 m. per televiziją pamačiau ką tik išrinktus Nepriklausomybės partijos lyderius V. Čepaitį ir G. Songailą. Būdami šalia, jie man visada primena vieną iš neatsitiktinių 1988 m. rudens jų „žygių“, kuris pirmą kartą atkreipė dėmesį į Čepaičio asmens „keistenybes“¹. Pradėsiu nuo konkrečių faktų chronologiškai.

Susikūrus Sąjūdžiui, reikėjo kurti jo institucijas. Svarstant šį klausimą

¹ Įdomu, kad, kilus 1991 m. lapkričio mėnesio skandalui dėl V. Čepaičio ryšių su KGB, Songaila pats bandė tapti Čepaičio įpėdiniu ir jo advokatu Nepriklausomybės partijoje.

iniciatyvinėje grupėje, tvarkyti sekretoriatą staiga pasisiūlė V. Čepaitis. Kai kurie grupės nariai apstulbę sužiuro į jį ir vieni į kitus. Kas tai – didelis noras dirbti, laiko perteklius, vertėjo profesijos pritaikymas politikoje ar dar kas nors? Tačiau tuomet nekilo didesnių viešų abejonių, nors labiau patyrę politikai būtų buvę budresni numanydami, kad KGB nepraleis progos perimti aparatą, „drovumas“ tam tikrai nesukliudys.

Kai, likus porai savaitių iki Sąjūdžio laikraščio „Atgimimas“ pirmojo numerio pasirodymo, į Žemės ūkio ekonomikos institutą pas mane, dirbusią direktoriaus pavaduotoja mokslo reikalams, atėjo V. Čepaitis ir G. Songaila su vieninteliu pasiūlymu – išreikšti nepasitikėjimą R. Ozolu dėl to, kad per lėtai rengiamas laikraštis „Atgimimas“, aš nustėrau: „Ką jūs, ar išprotėjote? Ar žinot, kiek jis deda pastangų, kiek rūpesčių turi dėl popieriaus ir viso kito?“

Nieko nepešę, jie išėjo. Negalėjau nepasakyti R. Ozolui apie šį keistą apsilankymą, kad pasirengtų, jei bus puolamas, nes nė kiek neabejojau jo nuoširdumu. O pati svarsčiau šio netikėto vizito prasmę: gal tai tik paprasčiausia konkurencija, noras perimti redakciją? Greičiausiai taip – galop nusprendžiau ir nebekreipiau į tai dėmesio, nors tarp mūsų su Čepaičiu ir liko šešėlis. Jis jautėsi atidengęs savo nesėkmingą užmačią išstumti vieną iš lyderių, vėliau vykusiuose rinkimuose į Sąjūdžio seimo tarybą surinkusį maksimalų balsų skaičių.

Praėjo dar keletas mėnesių. 1988 m. gruodžio mėnesį televizijos „Atgimimo bangoje“ prof. K. Antanavičius ir aš reiškėme kiek skirtingą požiūrį į mūsiškės ekonominio savarankiškumo koncepcijos ryšį su TSRS vyriausybės pateiktu variantu. Kazimieras, sukritikavęs pastarąjį, siūlė apskritai jo neanalizuoti, o man atrodė, jog tai daryti reikėjo, kad įrodytume, jog Maskvos projektas nepriimtinas ne tik Lietuvai, bet ir kitoms TSRS respublikoms. Paskui, 1989 m. rudenį, mums pavyko tai įrodyti – TSR vyriausybės projektas TSRS parlamente buvo atmestas, ir buvo atvertos durys trijų Baltijos valstybių ekonominio savarankiškumo įstatymui laimėti. Mus, Lietuvos delegatus, taip pat ir mane sveikino užsienio žurnalistai

Tačiau tada, kitame Sąjūdžio seimo tarybos posėdyje, K. Antanavičiui nedalyvaujant, V. Čepaitis staiga surengė kažką panašaus į sovietinių laikų „draugiškąjį teismą“, perskaitė ilgą mane smerkiantį tekstą, bandydamas įrodyti, kad aš laužanti vienybę – mat kalbėjusi kitaip nei prof. K. Antanavičius. Čepaitį palaikė kunigas V. Aliulis. Atsakydama į tai, išdėsciau savo argumentus, mane parėmė poetas J. Marcinkevičius – didžiulis Sąjūdžio moralinis autoritetas, dar vienas kitas, ir tuo viskas baigėsi.

Vėl susimąsciau, ką tai galėtų reikšti: ar nusprendė mane nubausti dėl to, kad žinau jų kėslus dėl „Atgimimo“, ar, kaip šachmatų lentoje, siekiama numušti stipresnę figūrą, kad pėstininkas (tuomet ne ką daugiau reiškęs Čepaitis) būtų matomesnis. Kodėl tada jam V. Landsbergis įtinka? Turbūt šiuo atveju pritaikytinas „Mauglio“ pasakos fragmentas apie tigrą ir šakalą (atsiprašau už atvirumą). Kol tigras stiprus ir leidžia sau į ausį patarimus šnibždėti bei intrigas regzti, šakalas jam tarnauja. O ką daro šakalas tigrui paliegus? Žinau, ką jis bandė daryti 1990 m. gruodžio mėnesį po gerokai išgąstingos V. Landsbergio kalbos jam išvykstant į Ameriką. V. Čepaitis tada kalbėjo apie bailumą, nes jokia agresija neva negresianti, nors vėlesni įvykiai parodė, kad ji neabejotinai grėsė ir greit įvyko. Šakalui rūpėjo užimti tigro vietą?

Kartą po to 1988 metų gruodžio posėdžio akis į akį pasakiau Čepaičiui: „Virgilijau, prie manęs nelįsk, nagus apsilaužysi!“ Turbūt nederėtų įrodinėti, kad mano realus vaidmuo Lietuvoje ir Sąjūdyje tuomet buvo stipresnis. Na, o apsileisti avantiūristais niekada nebuvau linkusi.

1990 m. vasario mėnesį mums būnant Maskvoje paskambino iš tuometės Čekoslovakijos ambasados ir pakvietė mane su dviem TSRS liaudies deputatais atvykti į susitikimą su V. Havelu. Pasiūliau važiuoti V. Landsbergiui su dar kuo nors iš Sąjūdžio. Nors V. Čepaitis ir nebuvo išrinktas deputatu (pralaimėjo akad. J. Poželai), vyksta ir jis, kažkam savarankiškai parinkus žmones. V. Landsbergis pats ėmėsi vadovauti mūsų grupei, sakė sveikinimus V. Havelui. Mums grįžus į Lietuvą, kažkuris iš judviejų duoda informaciją spaudai apie įvykusį susitikimą, tarkim, „pamiršę“, kad jame dalyvavau ir aš, jau nekalbant apie tai, kad aš ir buvau kviečiama su kuriais nors kitais dviem. Bet ne tai svarbu.

Dar Maskvoje, vėlai vakare grįžę iš susitikimo su Havelu į Lietuvos atstovybės viešbutį, radome JAV kongresmenų grupę, kuri Lietuvoje stebėjo rinkimus. Susėdome vakarieniauti. Aš, rūpindamasi stalu, beveik neturėjau progos įsiterpti į diskusiją. Bet ir ne vien todėl: V. Landsbergis ir V. Čepaitis kalbėjosi kaip padėties šeimininkai, kaip būsimo Parlamento lyderiai.

Staiga mane prašnekino Čepaitis – reikią pasikalbėti apie valdžios sudarymą. Lengvai išsisukau, nes kalbėtis apie tai su tokiu žmogum tikrai nenorėjau. Dar kartą ta tema jis bandė šnekėti vėliau, bet veltui. Kovo 11 d. atėjau į Aukščiausiąją Tarybą su niekuo nesusitarusi: nei dėl galimo mano rinkimo ministre pirmininke, nei dėl kitų kandidatūrų į svarbius postus, nors savo nuomonę turėjau.

Viena svarbiausių neviešų Čepaičio misijų 1989 metų pabaigoje buvo parinkti ir remti (ar blokuoti) kandidatus į deputatus. Vėliau jo vadovaujamas Deputatų klubas diktavo sąlygas sudarant vyriausybę. Pvz., man bandant rinktis trečią pavaduotoją (J. Prapiestį, S. Stačioką, K. Antanavičių), V. Čepaitis tardavo kategorišką „ne“. Z. Vaišvilos pasiūlymą būti pavaduotoju jau buvau atmetusi, atmečiau ir man ilgai į tą patį postą pirštą V. Židonį, kuris vėliau Vagnoriaus vyriausybėje tapo ministru.

Čepaitis pats niekada „nestūmė“ savo kandidatūros. Galbūt todėl, kad taikėsi į aukščiausiąją vietą, o gal taip reikėjo jo šefams. Kartą, kai jau buvau perpratusi jo kėslus, nusprendžiau jį išbandyti tokiu būdu: pasiūliau jam apsvarstyti jo paties kandidatūrą pasakiusi, kad ir aš pasikonsultuosiu. Kaip būdavo keliant principinį klausimą, ir tuokart nei žodžiu, nei kitaip jis neparodė, koks bus atsakymas. Atsakymas atėjo po kelių dienų. Tą kartą jis irgi pasakė „ne“. Tai vyko dar prieš viešas Vyriausybės griovimo akcijas, bet jos jau negalėjo nebūti suplanuotos juodajame scenarijuje, ir aš jau mačiau jų kontūrus.

Visa Lietuva matė, kaip Čepaitis kovėsi su pirmąja Vyriausybe, kokį talkininkų būrį pasitelkdavo ir kokias priemones naudojo. Žinoma ir tai, kaip buvo nuspręsta sukompromituoti pirmąją Vyriausybę, apkaltinus ją tariamai prisidėjus prie lietuvių–vokiečių bendros įmonės „Interlita“ praturtėjimo, nors Vyriausybės sprendimai ir veikla su tuo neturėjo nieko bendra. Valstybės kontrolieriaus K. Uokos komanda puolė regzti kaltinimus ir skelbti, kad Vyriausybė piktnaudžiauja valdžia. Ta medžiaga turėtų išlikti kaip šio pokomunistinio laikotarpio reliktas.

Tik labai paviršutiniškas ir politinės nuovokos neturintis žmogus galėjo manyti, kad 1990-ųjų gruodžio pabaigoje ir 1991-ųjų sausio pradžioje Čepaitis, provokuodamas pasipriešinti kainų kėlimui ir versti Vyriausybę, grūmėsi dėl tautos gerovės. Juk ir atsiliepė tik ekstremistai („Jedinstvo“ ir Lietuvos laisvės lyga), bet jų spaudimo iš gatvės pakako patenkinti Parlamentui, kuriame ultradešiniųjų grupuotė buvo perėmusi iniciatyvą.

Tą juodąją sausio savaitę V. Čepaitis ir jo komanda buvo padėties šeimininkai abiejose valdžios struktūrose. Sausio 6 d. (sekmadienį) jis su Z. Vaišvila ir G. Vagnoriumi daro spaudimą V. Landsbergiui sustabdyti kainas ir griauti Vyriausybę; sausio 7 d. tradiciniame pirmadienio bendrame Vyriausybės ir AT Prezidiumo

posėdyje šį klausimą jau buvo sutarta iškelti, tai ir buvo padaryta sausio 8 d. Tarsi spaudžiant prie Parlamento susirinkusiai agresyviai ekstremistų miniai, puolama Vyriausybė ir pasiekama, kad ji atsistatydintų; sausio 12–13 d. V. Čepaitis Parlamente, o jo partijos pavaduotojas G. Songaila (!) – Vyriausybėje valdo ryšį tarp abiejų valdžios aparatų. Tos nakties rezultatai – tai ne tik kruvinos aukos, bet ir Vyriausybės perversmas. A. Šimėno paslaptingi „nuotykiškai“ ir naktinė, per keliolika minučių sudaryta Vagnoriaus–Vaišvilos vyriausybė – vieno ir to paties scenarijaus fragmentai. Tuo pačiu metu platinama „informacija“ apie buvusių Vyriausybės vadovų nusikaltimus, kurstomos aistros mus pulti. Ilgai rengta politinė, ekonominė ir socialinė griūtis prasidėjo...

V. Čepaitis ir toliau lieka „pilkuoju kardinolu“, neužimdamas jokių oficialių pareigų. Konsultuoja ir „stumia“ parankius kandidatus, persekioja jam kliudančius asmenis. Per savo komandą daro spaudimą prokuratūrai regzti bylas. Iš jo kalbų aiškėja, kad bus naujų baudžiamųjų ir kriminalinių bylų. 1991 m. pavasarį Hagoje vykusios konferencijos, svarsčiusios Baltijos valstybių ir Tarybų Sąjungos santykius, dalyviams pareiškia, kad Prunskienė ir Brazauskas bus teisiami kaip kriminaliniai nusikaltėliai. Tai, kad kriminalinių faktų nėra ir kad nepavyksta jų sufabrikuoti, nesvarbu: Čepaičiui viskas leidžiama, nes užnugaryje stovi oficiali V. Landsbergio valdžia ir galingos KGB struktūros.

Didelė paslaptis gaubia ir Medininkų tragediją. Jos aplinkybės, deja, ilgai taip ir liko neatskleistos o vėliau atskleistos tik iš dalies. Žiauraus susidorojimo, paslapties ir nesugaunamų žudikų šmėkla didino depresiją ir kėlė emocijas. Kaip visada ciniškai, tik tą kartą sausai, be emocinių išvedžiojimų, Parlamento posėdyje V. Čepaitis pasiūlo pereiti į aktyvią gynybą. Jis prabyla, kai apie tai pasisako keletas rėmėjų, nes patyrusiam agentui kitaip būtų neprofesionalu. Kaip visada fiksuoja popieriuje viską, ką svarbaus sako kiti deputatai. Sėkminga rugpjūčio pučo baigtis būtų apvainikavusi jo šešėlinius veikėjus laurais ne tik kaip sumaniausius jautrių, patriotiškai nusiteikusių žmonių mulkintojus, bet ir kaip atitinkamų agentūrų lyderius. KGB „įtakos agentūros“ (*agentūra vlijanija*) Parlamente lyderis, „ypač stiprūs nuodai“ (*osobo silnyj jad*) – tai „draugo Juozo“ – Virgilijaus Čepaičio titulai, kaip tik atitinkantys jo įgytą įtaką ir „rezultatyvią“ veiklą.

1991 metų rugpjūčio pabaigoje, Maskvoje žlugus pučui, grįždama iš Vokietijos į Lietuvą buvau beveik įsitikinusi (o gal greičiau vyliausi), kad išgirsiu pasitraukus iš politinio gyvenimo bent keletą asmenų, tarp jų ir Čepaitį. Deja, jie ir toliau jautėsi saugiai. Neišejęs į dienos šviesą ir turėdamas AT pirmininko ir dešinėsios daugumos, kuri iki spalio pabaigos buvo įtakos agentūros veikiamą, pritarimą, V. Čepaitis toliau dirbo pagal juodąjį scenarijų. Kokio rango vykdytojas jis buvo ir kas jo tiesioginis šefas – manau, ilgainiui atsiskleis. Kad šie mano teiginiai ir argumentai teisingi, patvirtina kitų asmenų (žinoma, ne agentūros) parodymai ir vykusių procesų analizė. Ypatingai aiškiai tai buvo paliudyta 2003 m. Vilniaus apygardos teisme svarstant persekiotojų sukurptą „Šatrijos“ bylą. Kaip bebūtų keista, bet entuziastų ta bylos medžiaga naudotis neatsiranda. Kadangi keletas Teismo posėdžių liudytojų prašymu buvo uždari, bylos medžiaga interesantams tapo neprieinama. Tačiau mano prašymu Teismas 2009 m. priėmė sprendimą ją išslaptinti.

V. Čepaitis „žaidimo“ galėjo ir nepralaimėti. V. Landsbergis galbūt buvo įtikėjęs, kad Čepaitis tikrai dirbs jam – vieninteliam pretendentui tapti prezidentu, o ne Maskvos valdomam KGB. Čepaičio turima informacija apie juodojo scenarijaus veiksmus galėjo būti labai naudinga atsakomiesiems Aukščiausiosios Tarybos, jos pirmininko V. Landsbergio veiksams, jo paradiniam ryžtingumui, drąsai demonstruoti. Juo labiau, kad lemtingu momentu bent jau pirmasis asmuo galėjo

pabėgti į Vakarų specialiai paruoštu lėktuvu. Jeigu pučistai laimėtų, nesunku dalį pergalės prisiimti įtakos agentūrai. O jeigu pralaimėtų – vieša „patriotinė“ veikla ir nuolat demonstruojama Landsbergio globa, jo palankumas Nepriklausomybės partijai – pakankamai rimtos garantijos išlikti saugiams ir toliau naudotis politiniu aplinkos diletantizmu bei tautos patiklumu, faktiškai dirbant jau naujam, sustiprėjusiam šefui. Svarbiausia visada turėti aukų kaltei suversti, tam padeda didelė ir vaisinga KGB patirtis...

„Respublikos“ ir „Mažosios Lietuvos“ publikacijos 1991 m. lapkričio 13 d. ir vėliau kiti informacijos šaltiniai į dienos šviesą išskėlė kai kuriuos konkrečius faktus apie V. Čepaičio veiklą, taip pat ir iš Sąjūdžio ankstyvojo laikotarpio. Sunku išsivaizduoti, kaip suderinti „pasiukojamą“ vadovavimą Sąjūdžio institucijoms su informacijos teikimu KGB. Liudytojo, kalbėjusio su „Mažąja Lietuva“, parodymais, tai vyko ir A. Jakovlevui² lankantis Lietuvoje, t. y. 1988 m. rugpjūčio mėnesį. Atsirando ir naujų rimtų liudijimų, kad tai vyko ir vėliau. Net jeigu V. Čepaitis ir būtų nusprendęs liautis talkinti KGB veiklai prieš Sąjūdį ir Nepriklausomybę, tai vargu ar dėl šito būtų įgijęs išimtinę moralinę teisę demonstruoti savo ultrapatriotizmą, ieškoti priešų ir kurstyti „raganų medžioklę“.

Ilgainiui vis daugiau žmonių ėmė suprasti, kad KGB agentūrų inspiruojamos ultradešinėsios jėgos, tarp kurių taip aktyviai reiškesi Čepaitis, kursto pragaištingą vidinį Lietuvos supriešinimą, fanatizuoja tautą. Šiuos reiškinius labai susirūpinę kėlė ir Lietuvos išėivijos žymieji žmonės – Z. V. Rekašius, V. Adamkus, V. Kavolis, J. Kunca ir kiti.

Demaskavus, tegul tik ir iš dalies, V. Čepaičio tarnystę KGB, išstūmus jį iš viešos veiklos, jo bendrininkai vėl prisiminė KGB veteranų išpuolius prieš mane, jų falsifikatus dėl mano „bendradarbiavimo“ su KGB: spekuliatyviai sugretinus „Drg. Juozo“ – įtakos agentūros veikėjo fenomeną su manimi, o vėliau ir daugeliu kitų žinomų mokslo ir kultūros veikėjų, mikliai nutrinamas principinis skirtumas tarp šnipo ir aukos, tarp sąmoningo darbo agentūrose, kurios, įdiegtos į nepriklausomybę atkuriančios Lietuvos struktūras, tarnauja ardomiesiems tikslams, ir KGB priežiūros, kurios KGB persekiojamas ar jo interesų akiratyje atsidūręs žmogus niekaip negalėdavo išvengti.

Atsiskleidus Čepaičio fenomenui, diena po dienos ėmė mažėti asmenų, kurie arba akivaizdžiai priklausė įtakos agentūrai, arba naiviai tebetikėjo jų ligšiolinio lyderio „patriotizmu“. „Mauglio“ šakalas pateko į savo paties paspėstus spąstus, nors didelę savo darbo dalį jis jau padarė – suterštas Lietuvos valdžios autoritetas, tvyro nepasitikėjimo ir nusivylimo dvasia, supjudyti žmonės, didėja ekonominė suirutė, svyruoja Lietuvos tarptautinis prestižas. Argi šito maža?

---

² Vienas iš *perestrojkos* lyderių, žymus Rusijos intelektualas.